

کتابخانه

دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته
فقه و مبانی حقوق اسلامی

قیمت گذاری کالاها و خدمات در فقه امامیه

پژوهش و نگارش:

ساناز افخمی اردکانی

استاد راهنما:

دکتر حسین غفوری چرخابی

استاد مشاور:

دکتر علی تولائی

آذر ماه ۱۳۹۴

تقدیم به:

حمد و سپاس و ستایش بیکران خدایی را،
که فضلش همه جا گسترده است
و دست عطایش را به طرف همه کس دراز نموده است ...
این مختصر را خالصانه تقدیم می‌نمایم به
خانواده عزیزم ...

سپاسگزاری:

به پاس تعبیر عظیم و انسانی‌شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگان؛
به پاس عاطفه سرشار و گرمای امیدبخش وجودشان؛
که در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان است؛
به پاس قلب‌های بزرگشان که فریادرس است و سرگردانی و ترس در پناهشان به شجاعت
می‌گراید؛
و به پاس محبت‌های بی‌دریغشان که هرگز فروکش نمی‌کند ...
پدرانمان ...

مادرانمان ...

استادانمان ...

جا دارد در اینجا تشکری ویژه نمایم از جناب آقای دکتر حسین غفوری چرخابی به‌عنوان
استاد راهنما که خالصانه و استادانه در این مرحله از تحصیل کمک حال بنده بودند؛ و همچنین
از استاد گرامی جناب آقای دکتر علی تولائی به‌عنوان استاد مشاور که راهنمایی‌هایشان
رهنمای راه من در این مختصر بود.

ساناز افخمی اردکانی

آذرماه ۱۳۹۴

چکیده:

قیمت گذاری کالاها و خدمات یکی از موضوعات اقتصادی است. این موضوع در بین تمامی جوامع و نظام های اقتصادی مطرح است. در فقه امامیه با الهام از آموزه ها و تعالیم نظام اقتصاد اسلامی موضوع قیمت گذاری مطرح شده است. پایان نامه حاضر از نوع پژوهش های بنیادی می باشد که با روش توصیفی - تحلیلی و با شیوه کتابخانه ای به بررسی مباحث مختلف در زمینه قیمت گذاری کالاها و خدمات در فقه امامیه پرداخته است.

مطالعه ای دیدگاه ها و مستندات فقهای امامیه نشان می دهد که قیمت گذاری حاکم اسلامی تنها در صورتی جایز است که بازار در اثر احتکار کالا، انحصار و تبانی از حالت طبیعی خارج شود و کالاها و خدمات به طور ناعادلانه و با قیمت گزاف تعیین شود و در اثر آن، مردم با ضرر مواجه شوند. در این صورت، حاکم نخست مالکان را به عرضه کالا و کاهش قیمت ملزم می نماید و در صورت امتناع آنان، طبق مصلحت و با رجوع به نظر اهل خبره قیمت گذاری می نماید. با توجه به بررسی های حاصله، فقها و اندیشمندان اسلامی بر مبنای نیاز مردم به اجناس، قیمت گذاری حاکم را با تحقق شرایط و رعایت مراتب، در تمامی اجناس جایز می دانند و قائل به حصر زدایی از مصادیق مذکور در اخبار حاصره هستند. همچنین از دیدگاه اقتصاددانان مسلمان، به جهت پذیرش مالکیت مختلط در اسلام و توجه تعالیم اسلامی به مالکیت عمومی برای دفع ضرر از مردم و برقراری عدالت اقتصادی، دخالت حکومت در امور اقتصادی و نظارت بر بازار و کنترل قیمت ها با احترام به مالکیت خصوصی افراد پذیرفته شده است.

واژگان کلیدی: قیمت گذاری، فقه امامیه، کالا و خدمات، حاکم اسلامی، اهل خبره.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
فصل اول: طرح تحقیق	
۱-۱- تعریف مسئله	۵
۲-۱- سابقه علمی	۵
۳-۱- هدف و ضرورت انجام پژوهش	۶
۴-۱- روش پژوهش	۶
۵-۱- سؤالات پژوهش	۷
فصل دوم: مفاهیم بنیادین	
۱-۲- مفهوم مال	۹
۲-۲- مفهوم تسعیر	۱۱
۳-۲- مفهوم احتکار	۱۳
۴-۲- حکم تکلیفی احتکار	۱۷
۵-۲- تبیین اجناس موضوع احتکار	۱۹
۶-۲- مفهوم حِسبه و سیر تاریخی آن	۲۱
۷-۲- بازار از دیدگاه اقتصاد	۲۴
۸-۲- کالا از دیدگاه اقتصاد	۲۷
۹-۲- نتیجه گیری فصل	۲۸
فصل سوم: تبیین قیمت گذاری کالاها و خدمات	
از دیدگاه اقتصادی	۳۰
۱-۳- مقدمه	۳۱

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۳-۲-پیشینه اقتصادی معامله کالاها و خدمات	۳۱
۳-۳- پول و کارکردهای آن	۳۴
۳-۴- نقش دولت در قیمت گذاری از دیدگاه مکاتب اقتصادی	۴۰
۳-۴-۱- مکتب کلاسیک (سرمایه داری)	۴۰
۳-۴-۲- مکتب کینزی (مختلط)	۴۲
۳-۴-۳- مکتب نهادی	۴۴
۳-۴-۴- مکتب مرکانتلیسم (سوداگرایی)	۴۵
۳-۴-۵- مکتب فیزیوکراسی (طبیعیون)	۴۶
۳-۴-۶- مکتب سوسیالیسم (مارکسیسم)	۴۶
۳-۴-۷- مکتب تاریخی	۴۸
۳-۴-۸- نظریه اقتصاددانان مسلمان	۴۹
۳-۵- تبیین ضرورت مداخله بخش دولتی در قیمت گذاری؛ از دیدگاه اقتصاددانان اسلامی	۵۱
۳-۶- نتیجه گیری فصل	۵۲

فصل چهارم: تبیین قیمت گذاری کالاها و خدمات از دیدگاه فقه امامیه

۴-۱- مقدمه	۵۶
۴-۲- وظیفه نهاد حکومت اسلامی (حسبه) در نظارت بر بازار	۵۶
۴-۳- تبیین حکم شرعی قیمت گذاری	۶۱
۴-۳-۱- نظریه عدم جواز قیمت گذاری	۶۱
۴-۳-۱-۱- قائلان عدم جواز قیمت گذاری	۶۱
۴-۳-۱-۲- مستندات قائلین عدم جواز قیمت گذاری	۷۰
۴-۳-۲- نظریه جواز قیمت گذاری	۷۶
۴-۳-۲-۱- قائلان جواز قیمت گذاری	۷۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸۲	۴-۲-۲- مستندات قائلین جواز قیمت گذاری.....
۸۴	۴-۳-۳- ارزیابی.....
۸۷	۴-۳-۴- نظر مختار.....
۸۸	۴-۴- نتیجه گیری فصل.....
فصل پنجم: نحوه‌ی قیمت گذاری	
۹۱	۵-۱- مقدمه.....
۹۱	۵-۲- قیمت گذار یا نهادهای مرتبط با قیمت گذاری.....
۹۴	۵-۳- تبیین نظریه‌های ملاک قیمت گذاری کالاها و خدمات.....
۹۸	۵-۴- نحوه‌ی قیمت گذاری در برخی کالاها و خدمات مستحدثه.....
۹۹	۵-۴-۱- قیمت گذاری بلیط مترو.....
۱۰۰	۵-۴-۲- قیمت گذاری سیمان.....
۱۰۱	۵-۴-۳- قیمت گذاری کالاها و خدمات فرهنگی.....
۱۰۳	۵-۵- نتیجه گیری فصل.....
۱۰۴	جمع بندی.....
۱۰۹	نتیجه گیری.....
۱۰۹	پیشنهادها.....
۱۱۱	فهرست منابع و مآخذ.....
۱۱۲	الف) کتب.....
۱۱۷	ب) مقالات.....
۱۱۸	ج) منابع اینترنتی.....

مقدمه

امروزه در میان نظام‌های اقتصادی غیر الهی علم اقتصاد در کنار دیگر علوم تجربی و عقلی مجموعه علوم جدید را تشکیل داده است، به طوری که موضوع هر علمی محدود به مرزهای کمابیش مشخص همان علم است و از این جهت که اقتصاد و زیرمجموعه‌های آن یک علم تخصصی تلقی می‌گردد، لذا موضوعات مختلف آن از جمله قیمت گذاری، بحثی کاملاً اقتصادی محسوب می‌گردد. ولی در نظام اقتصاد اسلامی این گونه نیست، بلکه اقتصاد و موضوعات مختلف آن صبغی دینی به خود گرفته و در چهارچوب آموزه‌های اسلام تعریف و تبیین می‌گردد و جنبه‌ی فقهی - اقتصادی پیدا می‌نماید. موضوع قیمت گذاری در اقتصاد اسلامی، به ویژه در نزد فقه شیعه، از این موضوع مستثنی نیست؛ چرا که یکی از مباحث مهم در اقتصاد اسلامی کیفیت تعیین قیمت کالاها و خدمات در بازار است، این مسئله آثار متعددی بر روی متغیرهای اساسی چون سرمایه گذاری، اشتغال، تولید، عرضه کالا و سطح عمومی قیمت‌ها در حال و آینده‌ی اقتصاد دارد و از همین رو از زمان صدر اسلام مورد توجه پیامبر (ص) و ائمه اطهار قرار گرفته است. در این بین، با توجه به ادله‌های شرعی و در چهارچوب اصول اقتصاد اسلامی، فقهای امامیه نیز به بررسی موضوع قیمت گذاری پرداخته‌اند و مباحث فقهی - اقتصادی متعددی راجع به قیمت گذاری و احکام آن ارائه نموده‌اند.

بدیهی است که دیدگاه‌های فقهای امامیه از تعالیم اسلامی اقتباس شده است. بی شک تعالیم اسلامی بر نظام اقتصادی و ساختار مبادلاتی و تجاری مسلمانان تأثیرگذار بوده است. از نظر این تعالیم، بازار مسلمانان باید مکانی باشد که هیچ کدام از فروشنده و خریدار از فرایندهای تجارت و نحوه قیمت گذاری احساس نگرانی و زیان نداشته باشد و مشتری با آرامش، کالای مورد نیاز خود را تهیه نماید و قیمت مناسب و حقیقی بر اجناس پرداخت کند. از این رو، آموزه‌های اسلامی تأکید فراوانی بر رعایت مناهای اقتصادی داشته و با تعیین روش‌ها و آداب تجارت و کسب ثروت به برقراری رفاه و عدالت توزیعی توجه نشان داده است.

یکی از مبانی حاکم بر قوانین و مقررات اسلام به ویژه احکام اقتصادی آن، اصل عدالت است. از دیدگاه نظام اقتصاد اسلامی، تمام فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی باید بر اساس عدالت انجام شود و مقررات مربوط به آن به گونه‌ای باشد که با سایر آموزه‌های دینی مطابقت داشته و شایسته نظام و جامعه اسلامی باشد. اقتصاد اسلامی برخاسته از نظام ارزشی خاصی است که از سرچشمه وحی الهی منشأ گرفته و

معیار اصلی و محور اساسی آن را عدالت اقتصادی تشکیل می‌دهد. با این وجود، واضح است که تأکید نظام اقتصاد اسلامی بر رفع احتکار از اجناس و نظارت بر بازار و نحوه قیمت‌گذاری بر اموال با هدف شکل‌گیری عدالت اقتصادی انجام می‌پذیرد.

با این توضیحات مقدماتی، در پایان‌نامه حاضر سعی بر آن است تا از منظر فقه امامیه به تبیین زوایای مختلف قیمت‌گذاری کالاها و خدمات بپردازیم. از این رو، روش تحقیق مورد استفاده در این پایان‌نامه از نوع پژوهش بنیادی با روش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. به این ترتیب که بر اساس منابع کتابخانه‌ای و با استفاده از کتب، مقالات و ...، اطلاعات مرتبط با موضوع قیمت‌گذاری کالاها و خدمات مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

در خصوص سازمان‌دهی مباحث مورد بررسی در پایان‌نامه‌ی حاضر لازم به توضیح است که نگارنده مباحث پایان‌نامه را در قالب پنج فصل ارائه خواهد نمود. به این ترتیب که بعد از بیان طرح تحقیق، فصل دوم با عنوان «مفاهیم بنیادین» بیان می‌گردد. این فصل شامل موضوعات زیر است:

بررسی فقهی مفهوم مال، تبیین لغوی و اصطلاحی تسعیر، تبیین مفهوم لغوی و فقهی احتکار و حکم تکلیفی آن، بررسی اجناس موضوع احتکار، تحلیل مفهوم حِسبه و سیر تاریخی آن، بررسی اقتصادی بازار و ویژگی‌های آن، تبیین مفهوم کالا و انواع آن.

فصل سوم با عنوان «تبیین قیمت‌گذاری کالاها و خدمات از دیدگاه اقتصادی» می‌باشد. موضوعات مورد مطالعه در این فصل عبارت‌اند از:

بررسی پیشینه‌ی اقتصادی معامله‌ی کالاها و خدمات، تحلیل نقش و جایگاه دولت در قیمت‌گذاری در شکل‌گیری عدالت اقتصادی از منظر مکاتب و نظام‌های مختلف اقتصادی و به‌ویژه مکتب اسلام. علاوه بر این، در این فصل، ضرورت دخالت دولت در قیمت‌گذاری از دیدگاه اقتصاددانان مسلمان بررسی شده است.

«تبیین قیمت‌گذاری کالاها و خدمات در فقه امامیه»، عنوان فصل چهارم این اثر می‌باشد. موضوعات مورد بررسی این فصل عبارت‌اند از:

تبیین وظیفه نهاد حکومت اسلامی (حسبه) در نظارت بر بازار، بررسی حکم شرعی قیمت‌گذاری کالاها و خدمات از منظر ادله‌ی شرعی با ذکر نظرات و دیدگاه‌های فقهای امامیه راجع به حکم جواز یا عدم جواز قیمت‌گذاری و بیان مستندات آنان.

عنوان فصل پنجم پایان نامه حاضر «نحوه قیمت گذاری» می باشد. آشنایی با قیمت گذار (مُقَوِّم) یا نهادهای مرتبط با قیمت گذاری، مطالعه‌ی نمونه‌های عملی قیمت گذاری برخی کالاها و خدمات مستحدثه و تحلیل نظریه‌های مربوط به ملاک‌های قیمت گذاری کالاها و خدمات، موضوعاتی است که در این فصل مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

فصل اول:

طرح تحقیق

۱-۱- تعریف مسئله

تسعیر یا قیمت گذاری کالاها یکی از مباحث کهن فقهی است که در محافل سده‌ی دوم قمری مورد بحث بوده است. با توجه به اصل تسلیط و آزادی قراردادهای و روایاتی که حاکی از عدم جواز تعیین قیمت برای فروش کالاها از سوی حاکم اسلامی وجود دارد، پرداختن به این مسئله از منظر فقهی لازم است. تبیین موضوع قیمت گذاری از منظر نصوص دینی و بررسی حکم آن در فقه امامیه، مسئله اصلی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد. با توجه به تشکیل حکومت اسلامی، تبیین حدود دخالت نهاد دولتی در امر قیمت گذاری و نفوذ در تغییر اراده بایع و میزان انطباق آن با اصل آزادی قراردادی نیز مورد بحث قرار می‌گیرد. از این رو لازم است مسائلی از قبیل تعارض قاعده تسلیط با قاعده لاضرر حل گردد تا بتوان ارتباط بین معیارهای عدالت اقتصادی و ساز و کارهای قیمت گذاری آزاد در بازار را بر پایه مبانی مقبول فقهی برقرار کرد.

۱-۲- سابقه علمی

در مقاله‌ای تحت عنوان «آزادی اقتصادی یا دخالت دولت» که به قلم سید محمد کاظم رجایی تدوین شده است، موضوع قیمت گذاری کالا از منظر کتاب و سنت بررسی شده است. در این مقاله، محاسن و معایب مداخله دولت و آزادی اقتصادی و ممنوعیت مداخله دولت در امر قیمت گذاری کالا تبیین شده است؛^۱ و مقاله دیگری تحت عنوان «ضوابط قیمت گذاری از منظر فقه امامیه»، توسط سید عباس موسویان و حسن بهاری قراملکی تدوین شده است. در این مقاله، با توجه به ادله شرعیه متعدد و بررسی آراء مختلف، چنین نتیجه‌گیری شده است که در شرایط معمولی، دولت حق مداخله در امر قیمت گذاری اجناس را ندارد و تنها در صورت احتکار کالا توسط محتکر و افزایش ناعادلانه‌ی قیمت‌ها توسط وی، حاکم شرع اقدام به تنزل قیمت کالا می‌نماید.^۲ همچنین کتابی تحت عنوان «تحلیل و بررسی احتکار از نظرگاه فقه اسلامی»، توسط مصطفی محقق داماد تألیف شده است. در این کتاب موضوع

۱- رجایی، محمد کاظم، ۱۳۷۴ ش، «آزادی اقتصادی یا دخالت دولت»، فصلنامه معرفت، شماره ۱۴، صص ۵۸-۶۴.

۲- موسویان، سید عباس، بهاری قراملکی، حسن، ۱۳۸۹ ش، «ضوابط قیمت گذاری از منظر فقه امامیه»، معرفت اقتصادی، سال اول، شماره دوم، صص

احتکار و مسئله قیمت گذاری کالا از جوانب متعدد مورد بررسی قرار گرفته است^۱؛ و مقاله‌ای تحت عنوان «قیمت گذاری از دیدگاه فقه و اقتصاد»، توسط سید رضا حسینی تدوین شده است که موضوع قیمت گذاری کالا را از دو منظر فقهی و اقتصادی بررسی نموده است. نتیجه مقاله مذکور این بوده است که حتی در شرایطی که احتکار و انحصارگرایی کالا بر بازار حاکم است، قیمت گذاری توسط حکومت ممنوع می‌باشد. در این مقاله ضمن اثبات ممنوعیت مداخله دولت در امر قیمت گذاری در شرایط احتکار، ماهیت و جایگاه قیمت‌ها در نظام اقتصادی نیز، بررسی شده است^۲.

در این پایان‌نامه علاوه بر بررسی مبانی فقهی راجع به موضوع قیمت گذاری از منظر فقهای امامیه، سعی نموده‌ایم به تبیین نحوه قیمت گذاری برخی کالاها و خدمات مستحدثه و انطباق آن با معیارهای فقه امامیه، پردازیم؛ و از آنجا که موضوع قیمت گذاری از صبغه اقتصادی برخوردار است، نظریات اقتصاددانان نیز حول محور این موضوع بررسی شده است.

۱-۳- هدف و ضرورت انجام پژوهش

تبیین حکم شارع مقدس در زمینه‌ی قیمت گذاری از دیدگاه فقهای امامیه و بررسی اصول و مبانی فقهی آن در قیمت گذاری برخی کالاها و خدمات مستحدثه در عصر حاضر از ضرورت‌های این پژوهش است.

۱-۴- روش پژوهش (نوع و جامعه مورد پژوهش، نمونه‌گیری، ابزار گردآوری اطلاعات، روش آماری)

روش انجام پژوهش نگارنده، در موضوع قیمت گذاری کالاها و خدمات در فقه امامیه، روش توصیفی - تحلیلی است. در این روش، نگارنده به شیوه‌ی کتابخانه‌ای و با توجه به منابع کتابخانه‌ای، اعم از کتب، مقالات، نشریات و...، به تجزیه و تحلیل و ارزیابی منابع و داده‌ها و اطلاعات مباحث مرتبط با موضوع پرداخته است.

۱- محقق داماد، مصطفی، تحلیل و بررسی احتکار از نظرگاه فقه اسلامی، اندیشه‌های نو در علوم اسلامی، قم، ۱۳۶۲ ش.

۲- حسینی، سید رضا، ۱۳۸۴ ش، «قیمت گذاری از دیدگاه فقه و اقتصاد»، جستارهای اقتصادی، سال دوم، شماره ۴، صص ۲۵۵-۲۸۱.

۱-۵- سوالات پژوهش

- ۱- دیدگاه‌های مختلف اقتصادی در خصوص دخالت یا عدم دخالت دولت در امور اقتصادی از جمله قیمت گذاری چیست؟
- ۲- مبانی جواز یا عدم جواز قیمت گذاری کالاها و خدمات از دیدگاه فقهای امامیه چه می‌باشد؟

فصل دوم:

مفاهیم بنیادین

۲-۱- مفهوم مال

مال در لغت به معنای کلیه چیزهایی است که مالک آن باشی^۱. همچنین فخرالدین طریحی در کتاب مجمع البحرین می‌نویسد: «المالُ فی الأصل، ما یملُک من الذهبِ و الفضةِ، ثم أطلق علی کُلِّ ما یقتنی و یملُک من الأعیان»^۲.

«مال در اصل از طلا و نقره است که به تملیک در می‌آید، سپس به اعیان خارجی که به دست می‌آید و ملک شخص می‌شود، مال اطلاق می‌شود».

گروهی از فقهای امامیه در معرفی مفهوم اصطلاحی مال، به ضرورت برخورداری آن از منفعت و سود توجه داشته‌اند و معامله هر چیزی را که منفعتی ندارد، جایز ندانسته‌اند. مثلاً، علامه حلی در کتاب «تذکره الفقها» می‌نویسد:

«لا یجوزُ بیعُ ما لا منفعةَ فیهِ، لِأنه لیس مالاً فلا یؤخذ فی مقابله المالِ کالحبّة و الحبتین من الحنطة»^۳.

«معامله هر آن چیزی که هیچ منفعتی در آن (کالا یا خدمات) وجود ندارد، جایز نیست، دلیل عدم جواز این است که چیزی که نفعی ندارد، مال نیست، پس در مقابل آن مالی پرداخت نمی‌شود، مانند یک دانه یا چند دانه گندم».

مقدّس اردبیلی در این باره معتقد است: «کُلُّ ما یَتَصَوَّرُ فیهِ نفعٌ محللٌ شرعاً مقصوداً للعقلاء و لو کان نادراً»^۴.

«هر چیزی که در آن نفع شرعی و عقلایی وجود داشته باشد اگرچه کم باشد».

شهید مطهری در کتاب «نظری به نظام اقتصادی اسلام» در تعریف مال معتقد است: «هر چیزی که یکی از حوائج طبیعی یا اعتباری، ضروری یا تجملی بشر را برآورده سازد، مال یا ثروت نامیده می‌شود»^۵. ایشان برای مالیت داشتن کالا یا خدمتی، وجود سه شرط را ضروری می‌داند:

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۴۲۰ ق. ج ۱۱، ص ۶۳۵.

۲- طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، تحقیق السید احمد الحسینی، چاپ سوم، کتاب‌فروشی مرتضوی، تهران، ۱۴۱۶ ق. ج ۵، ص ۴۷۵.

۳- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، تذکره الفقها (ط- الحدیثه)، چاپ اول، انتشارات اهل بیت علیه‌السلام، ۱۴۱۴ ق. ج ۱۰، ص ۳۵.

۴- اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الأذهان، چاپ اول، مؤسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۰۳ ق. ج ۸، ص ۵۳.

۵- مطهری، مرتضی، نظری به نظام اقتصادی اسلام، چاپ هجدهم، انتشارات صدرا، ۱۳۸۹ ش، ص ۴۴.

۱- مال باید مورد حاجت باشد، به سهولت در دسترس نباشد و رفع نیاز نموده و مایحتاج زندگی را فراهم نماید.

۲- مال باید به وفور یافت نشود و رایگان نباشد.

۳- مال لازم است قابل اختصاص باشد.^۱

امام خمینی (ره) درباره مالیت داشتن کالاها و خدمات معتقد است که مالیت داشتن چیزی تابع منفعت است اما منفعتی که از یک مال برای مالیت داشتن آن عاید می‌شود همواره از ملاک عقلایی برخوردار نیست؛ چرا که ممکن است مالی از مالیت برخوردار باشد ولی در نزد عقلا منفعتی نداشته باشد و یا از منفعت بسیار کمی برخوردار باشد، به نحوی که منفعت آن عقلایی نباشد. در مواردی نیز، اگرچه مال از منفعت عقلایی برخوردار است، اما کثرت آن سبب می‌شود مالی در عوض آن قرار نگیرد و منفعتی نداشته باشد.^۲

شهید صدر مبنای مالیت اشیاء و دلیل نوسان قیمت کالاها و خدمات و بی‌ارزش بودن برخی اشیاء را در میزان منفعت استعمالی موجود در بین اجناس و درجه رغبت مردم به یک کالا و میزان کثرت یا قلت اجناس می‌داند و معتقد است که هر اندازه میزان انتفاع از یک کالا زیاد باشد، رغبت مردم به آن زیاد افزایش یافته و از مالیت برخوردار خواهد بود. همچنین هر اندازه یک مال در طبیعت کم یا زیاد یافت شود، به همان اندازه ارزش آن در نوسان خواهد بود.^۳

مال در اصطلاح حقوقی، به چیزی گفته می‌شود که بتواند مورد داد و ستد قرار گیرد و از نظر اقتصادی، ارزش مبادله داشته باشد.^۴ دکتر جعفری لنگرودی نیز، معتقد است: «مال در اصطلاح، چیزی است که ارزش مبادله داشته باشد».^۵

مال در اصطلاح اقتصادی چیزی است که برای تولید یا تحصیل شیئی هزینه شده باشد. آدام اسمیت در تعریف مال در جوامع ابتدایی معتقد است که مال چیزی است که برای تولید و کسب آن کاری انجام

۱- همان، صص ۱۱۶-۱۲۰.

۲- امام خمینی (ره)، سید روح الله، المکاسب المحرمة، چاپ اول، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره، قم، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، صص ۲۴۰-۲۴۱.

۳- صدر، سید محمد باقر، اقتصاددان، چاپ اول، دفتر تبلیغات اسلامی، شعبه خراسان، قم، ۱۴۱۷ ق، ص ۱۹۸.

۴- امامی، حسن، حقوق مدنی، چاپ سوم، انتشارات کتاب‌فروشی اسلامی تهران، ۱۳۴۰ ش، ج ۱، ص ۱۹.

۵- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ ششم، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۲ ش، ص ۴۵۴.

گرفته باشد. ریکاردو و کارل مارکس نیز، مال را به مقدار کاری که برای تولید کالا یا خدمتی صرف شده است، می‌سنجند. برخی دیگر از اقتصاددانان نیز مال را چیزی می‌دانند که علاوه بر مطلوبیت و نفع عرفی و عقلایی، از صفت کم یابی برخوردار باشد. با این وجود، از نظر اقتصاددانان، مهم‌ترین رکن مالیت داشتن کالا یا خدمتی، صرف کار و هزینه برای تولید کالا و خدمت و نیز، بهره‌مندی از مطلوبیت متعارف است.^۱

۲-۲- مفهوم تسعیر

در مورد واژه سعر و تسعیر، اندیشمندان و لغت‌شناسان اسلامی، معانی لغوی و اصطلاحی نسبتاً واحدی برای آن برشمرده‌اند. در زیر به نظر برخی از نویسندگان اشاره می‌نمایم:

خلیل بن احمد فراهیدی در کتاب «العین»، در توضیح معنای سعر می‌نویسد: «السَّعْرُ: و سِعْرُ السُّوقِ الذی تقوم علیه بالثمن. تقول: أسعرت أهل السوق إسعارا و سَعَرُوا تَسْعِيرًا إِذَا اتَّفَقُوا عَلَى سِعْرِ. و قيل للنبی صلی الله علیه و آله: سَعَرْنَا. فقال: المُسَعَّرُ اللهُ. و السَّعْرُ: وقود النار و الحرب»^۲.

«و سعر السوق عبارت است از قیمت بازاری. گفته می‌شود: اهل بازار بسیار قیمت گذاری کردند و تا زمانی که بر قیمت اتفاق نظر داشته باشید، حتماً قیمت گذاری کنید؛ و از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: بر ما قیمت مشخص فرما. پس فرمودند: خداوند تعیین کننده قیمت است؛ و السَّعْرُ: به معنی بر افروختن آتش و جنگ است.»

همچنین احمد بن فارس بن زکریا، در کتاب «معجم مقانیس اللغة»، در زمینه مفهوم تسعیر می‌نویسد: «السين و العين و الراء أصل واحد يدل على اشتعال (الشيء) و اتقاد و ارتفاعه. من ذلك السعير سعير النار. فأما سَعْرُ الطعام فهو من هذا أيضا؛ لأنه يرتفع و يعلو»^۳.

«اصل تسعیر از حروف السين و العين و الراء است و دلالت بر شعله‌ور ساختن و افروختن و بالا بردن و مرتفع ساختن چیزی است. پس اما سعر طعام نیز، به همین معنا است، به این دلیل که در سعر طعام، قیمت بالا می‌رود.»

۱- مطهری، مرتضی، همان، صص ۶۲-۹۲.

۲- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ دوم، نشر هجرت، قم، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۳۲۹.

۳- ابن فارس، احمد، معجم مقانیس اللغة، چاپ اول، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۰۴ ق، ج ۳، صص ۷۵-۷۶.